

КВАНТИТАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРЯДКУ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДІЛОВІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОСТИХ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ)**Шухова О.***Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди*

accent-ch@ukr.net

Ключові слова:

порядок слів, підмет, присудок, дієвідмінюване дієслово, невідміювані форми дієслова.

У статті досліджується поширеність різних типів порядку слів у простих двоскладних реченнях, дібраних із текстів сучасної української офіційно-ділової документації. Проаналізовано 4136 двоскладних синтаксичних одиниць різних типів, особливу увагу зосереджено на змінах порядку слів залежно від жанру офіційно-ділового тексту та залежно від засобів вираження присудка. Установлено, що загалом у простих двоскладних реченнях із різними засобами вираження присудка найчастіше зустрічається порядок слів SPC, SP, SPO.

Порядок слів цікавить лінгвістів тривалий час. Проте багато питань і досі не є дослідженими, зокрема особливості розташування слів залежно від того чи того функціонального стилю. Тож ця проблема в сучасному мовознавстві є актуальною.

У сучасній українській лінгвістиці проблемі порядку слів присвячені розвідки А. Й. Багмут, С. П. Бевзенка, С. О. Карамана, С. Я. Єрмоленко, М. У. Каранської, М. Я. Плющ, О. О. Селіванової, К. Ф. Шульжука, спрямовані на вивчення типів українського словорозташування та його функцій. Дослідження О. І. Бичок, М. О. Вінтонова, С. І. Дорошенка, А. П. Загнітка, Н. В. Лешкової,

В. В. Орехова, Н. О. Меркулової торкаються взаємозв'язку порядку слів і актуального членування речення.

Метою статті, що пропонується, є виявлення закономірностей кількісного вияву різних типів порядку слів у офіційно-діловому стилі сучасної української літературної мови.

Матеріалом для вивчення стали прості двоскладні речення, дібрані з текстів сучасного українського законодавства, міжнародних документів та ділових паперів підприємств та організацій. У ході дослідження проаналізовано 4136 двоскладних речень різних типів.

Загальна кількість двоскладних речень різних типів

Тип речень	Кількість речень	% від заг. кількості речень
Усього	4136	-
Найтипівіші речення зі звичайними головними членами ⁴	3028	73,2
Генітивні	3	0,07
Речення з кількома головними членами	1105	26,7

Кількісні вияви порядку слів у простих двоскладних реченнях

Порядок слів	Кількість речень	% від заг. кількості речень	Порядок слів	Кількість речень	% від заг. кількості речень
SPC	413	10	SPOCC	56	1,4
SP	366	8,8	SPOOO	53	1,3
SPO	341	8,2	CSPOO	44	1,1
SPOC	209	5,1	COPS	42	1
SPOO	155	3,7	SPCCC	41	1
SPCC	137	3,3	SPCO	41	1
CSPO	94	2,3	Інші	751	18,2
			прямий	643	15,5
			зворотний	108	2,6
OPS	82	2	Генітивні	3	0,07
CPS	79	1,9	Розпов.	3029	73,2
			Неоклич.	3029	73,2
CSPC	68	1,6	Питальні	2	0,05
PS	56	1,4			

⁴ До останніх відносимо прості двоскладні речення, що мають у своїй структурі один підмет у формі називного відмінка із залежними компонентами чи без них та один присудок різних типів.

(Для позначення членів речення використано такі скорочення: S – підмет, P – присудок; O – додаток; C – обставина).

З'ясовано, що найпоширенішим (88 %) у дослідженому матеріалі є прямий порядок слів, коли присудок стоїть після підмета – *Кожна людина має невід'ємне право на життя* (Конституція України, ст. 27). 99,9 % цих речень є розповідними неокличними з перевагою словопорядку SPC – *Загальні збори Учасників Товариства скликаються не рідше одного разу на рік* (Статут товариства з обмеженою відповідальністю «Моя фірма»); SP – *Відгуки про наші програми позитивні* (Зразок тексту листа-пропозиції); SPO – *Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя* (Сімейний кодекс України, ст. 110). Речення з непрямим порядком слів становлять 12 % – Датою призначення арбітражної групи вважається дата завершення процедури обрання (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ст. 307). 59,7 % речень із непрямим розташуванням слів мають обставину на початку – *У випадку відмови*

працівника дати письмові пояснення складається акт (Правила внутрішнього розпорядку для працівників ЗОШ № 23).

Надалі зроблено спробу встановити поширеність різних типів порядку слів з урахуванням жанрових різновидів офіційно-ділових текстів та залежно від засобів вираження присудка.

Виокремлено 2200 речень із присудком, вираженим дієвідмінюваними формами дієслова, які складають 53,2 % усього дослідженого матеріалу та 72,7 % найтипівіших речень зі звичайними головними членами. Серед них, згідно із поглядами Д. І. Ганича [3, с. 287–288], М. А. Жовтобрюха [9, с. 350–353], С. О. Карамана [13, с. 259–261], С. Я. Єрмоленко [8, с. 173], виокремлюємо синтаксичні одиниці з дієслівним присудком у формі активного, пасивного та зворотного або зворотно-середнього стану. Окрему групу складають речення із присудком, вираженим дієсловами, які, на думку І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської [2, с. 243], М. А. Жовтобрюха [9, с. 350–353] та інших, перебувають поза межами категорії стану.

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, виражених дієвідмінюваним дієсловом у різних жанрах офіційно-ділового тексту

	Кільк. речень	Засіб вираж. присудка	Панівний порядок слів	% від кільк. реч. із зазнач. засобом вираж. присудка	Приклад
Тексти законів (законодавч. підстиль)	184	Дієслово в активн. стані	SPO	14	<i>Конституція України має найвищу юридичну силу.</i>
	392	Дієслово в пасивн. стані ⁵			
	90	із логічним суб'єктом дії	SPO	32,2	<i>Письмова згода батьків на усиновлення засвідчується нотаріусом.</i>
	302	без логічного суб'єкта дії	SPC	32,8	<i>Ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурорів.</i>
	23	Дієслово зворотно-середнього стану	SPC	26,1	<i>Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги.</i>
	181	Дієслово поза катег. стану	SP	23,2	<i>Україна є унітарною державою.</i>

⁵ Існує думка, що до складу пасивних конструкцій зазвичай входить компонент на позначення виконавця дії, логічний суб'єкт дії – іменник у формі орудного відмінка без прийменника, що виконує функцію непрямого додатка і виражає відношення пасивного суб'єкта і пасивної дії, а за його відсутності значення пасивного стану нівелюється і дієслово наближається до зворотно-середнього стану [13, с. 260], [14, с. 277]. Деякі автори вказують на факультативність його наявності у реченні та його можливість бути невираженим [1, с. 238].

Тексти міжнарод. документів (дипломат. підстиль)	282	Дієслово в активн. стані	SPO	18,8	<i>Фінляндія зберігає свою позицію щодо Аландських островів.</i>
	163	Дієслово в пасивн. стані			
	32	із логічним суб'єктом дії	SPOC	43,8	<i>Порядок обміну інформацією зазначається Сторонами в Технологічній схемі.</i>
	131	без логічного суб'єкта дії	SPC	32,1	<i>Ця Конвенція укладається на невизначений строк.</i>
	26	Дієслово зворотно-середнього стану	SPC	26,9	<i>Ця Конвенція залишається чинною до припинення її дії однією з Договірних Держав.</i>
	267	Дієслово поза катег. стану	SP	48,3	<i>Всі тексти є автентичними.</i>
Тексти адміністр.-канцелярськ. документації підприємств та організацій (адміністр.-управл. підстиль)	123	Дієслово в активн. стані	SPOC	12,2	<i>Ми запрошуємо Вас на привілейований розпродаж.</i>
	254	Дієслово в пасивн. стані			
	59	із логічним суб'єктом дії	SPO	59,3	<i>Розмір статутного фонду визначається Власником Підприємства.</i>
	195	без логічного суб'єкта дії	SPC	20	<i>Підприємство створюється на невизначений термін.</i>
	33	Дієслово зворотно-середнього стану	SPC	18,1	<i>Студентка Гельфер І. С. навчається на IV курсі економічного ф-ту.</i>
	272	Дієслово поза категор. стану	SP	46,8	<i>Керівник є поважним представником Підприємства.</i>

Переважна більшість речень цього типу мають простий дієслівний присудок. 346 (15,7 %) речень мають складений іменний присудок із лексично вираженою або невираженою дієслівною зв'язкою *є*. Установлено, що загалом найчастіше серед них зустрічається прямий порядок слів (76 %) із перевагою структури SP (76 %) – *Офіційна кореспонденція консульської установи є недоторканою* (Консульська конвенція між Україною і Республікою Білорусь, ст. 32); *Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів* (Конституція України, ст. 20). Найчисленнішими є речення із нульовою зв'язкою (72,5 %).

Виокремлено 2 речення із дієсловом-присудком *є* на позначення наявності, буття. В обох реченнях підмет передє присудкові – *Які ж труднощі були під час*

практики? (Зразок звіту про педагогічну практику); *Отже, проблеми є* (Зразок факсу).

Отже, речення із присудком у формі дієвідмінюваного дієслова є найчисленнішими. Установлено, що серед них в активному стані та в пасивному із вираженим в орудному відмінку логічним суб'єктом дії кількісно переважають речення зі словопорядком SPO та SPOC, у пасивному із невираженим логічним суб'єктом дії та серед дієслів зворотно-середнього стану – SPC, серед речень із присудками-дієсловами поза категорією стану – SP.

Дібрано 828 речень із присудком, до складу якого входять невідмінювані форми дієслова, що становить 20 % дослідженого матеріалу та 27,3 % найтипівіших речень зі звичайними головними членами.

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, до складу якого входить інфінітив, у різних жанрах офіційно-ділового тексту

	Кільк. речень	Синтаксична функція	Панівний порядок слів	% від кільк. реч. із зазнач. типом присудка	Приклад
Тексти законів (законодавч. підстиль)	127	Частина складен. дієсл. присудка	SPC	11,1	<i>Промовець може виступати іншою мовою.</i>
	1	Частина складен. імен. присудка	-	-	<i>Обов'язок держави – захищати життя людини.</i>
	60	Частина складн. прис. змішан. типу	SPO	18,3	<i>Професійний суддя повинен володіти державною мовою.</i>
Тексти міжнародних документів (дипломатич. підстиль)	10	Частина прост. дієсл. присудка	-	-	<i>Спори ... будуть вирішуватись у рамках консультацій та переговорів.</i>
	181	Частина складен. дієсл. присудка	SPOC	13,3	<i>Кожна Договірна Сторона може денонсувати її у будь-який момент.</i>
	62	Частина складн. прис. змішаного типу	SPO	14,5	<i>Регуляторний орган зобов'язаний обґрунтувати свій запит</i>
Тексти адміністр.-канцелярськ. документації підприємств та організацій (адміністр.-управлінськ. підстиль)	1	Частина прост. дієсл. присудка	-	-	<i>... Ви будете мати матеріальні пільги для діяльності господарства.</i>
	79	Частина складен. дієсл. присудка	SPOC	17,7	<i>Ви можете отримати їх за вказаною адресою.</i>
	1	Частина склад. імен. присудка	-	-	<i>Один з найосновніших принципів роботи нашої компанії – гідно цінувати своїх клієнтів.</i>
	66	Частина складн. присудка. змішаного типу	SPO	22,7	<i>Будь-які перевірки Товариства не повинні порушувати нормального режиму роботи Товариства.</i>

Отже, у реченнях із присудком, до складу якого входить інфінітив, кількісну перевагу має порядок слів SPO, SPC, SPOC.

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, до складу якого входить пасивний дієприкметник у різних жанрах офіційно-ділового тексту

	Кількість речень	Синтаксична функція	Панівний порядок слів	% від кільк. речень із зазнач. типом присудка	Приклад
Тексти законів (законодавч. підстиль)	6	Частина склад. імен. присудка	-	-	<i>Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.</i>
Тексти міжнародних документів (дипломатич. підстиль)	17	Частина склад. імен. присудка	SPC	35,3	<i>Відповідні положення стосовно переміщення осіб зазначені у статті 19 цієї Угоди.</i>
Тексти адміністр.-канцелярськ. документації підприємств та організацій (адміністр.-управлінськ. підстиль)	32	Частина склад. імен. присудка	SPC	31,3	<i>Довідка надана для подання за місцем призначення.</i>

Наведені дані свідчать про перевагу порядку слів SPC у реченнях із присудком, до складу якого входить пасивний дієприкметник.

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, до складу якого входить інфінітив і пасивний дієприкметник одночасно

	Кількість речень	Синтаксична функція	Панівний порядок слів	% від кільк. речень із зазнач. типом присудка	Приклад
Тексти законів (законодавч. підстиль)	91	Частина складн. прис. змішаного типу	SPC	19,8	<i>Рішення Регулятора можуть бути оскаржені в судовому порядку.</i>
Тексти міжнародних документів (дипломатич. підстиль)	47	Частина складн. прис. змішаного типу	SPC	38,3	<i>Термін цієї Угоди може бути продовжений за взаємної письмової згоди сторін.</i>
Тексти адміністр.-канцелярськ. документації підприємств та організацій (адміністр.-управлінськ. підстиль)	47	Частина складн. прис. змішаного типу	SPC	49	<i>Збори можуть бути скликаними на вимогу виконавчого органу.</i>

Наведені дані свідчать про перевагу порядку слів SPC у реченнях із присудком, до складу якого входить пасивний дієприкметник та інфінітив одночасно.

Серед речень з невідмінюваними формами дієслова виділено 328 синтаксичних одиниць із дієслівною зв'язкою *є* у своєму складі. Встановлено, що в

62,8 % речень дієслівна зв'язка *є* лексично вираженою, переважно у складі присудка змішаного типу, де вона має форму інфінітива *бути* – *Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану* (Конституція України, ст. 156). У таких синтаксичних одиницях спостерігаємо перевагу порядку слів SPC.

Певні труднощі викликають дібрані з текстів законодавства однотипні синтаксичні одиниці, що мають у своєму складі іменник і залежний член у постпозиції до нього, адже їхня природа не є вивченою до кінця. – *Стаття 445 в редакції Закону № 192-VIII від 12.12.2015* (Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 445); *Частина перша статті 9 в редакції Закону № 873-VIII від 09.12.2015* (Закон України про Комітети Верховної Ради України, ст. 9). Таких речень виділено 179. Враховуючи можливість трактувати залежний член як обставину, слід звернути увагу на неоднакові погляди вчених щодо їх належності до односкладних або двоскладних. Так, А. П. Грищенко [6, с. 410], П. С. Дудик [12, с. 280] та інші відносять їх до еліптичних неповних із пропущеним дієсловом-присудком, тоді як І. І. Слинько [11, с. 250–253], Ю. Шерех (Шевельов) [15, с. 96] вважають їх номінативними. Належність до односкладних номінативних припустима й у зв'язку з можливістю потрактування залежного члена як неузгодженого означення.

Окремої уваги заслуговують генітивні речення з родовим відмінком на місці підмета. У ході дослідження виділено 3 синтаксичні одиниці цього типу. Такі конструкції серед українських учених досліджували В. О. Горпинич [4, с. 3–9],

А. П. Грищенко [5, с. 95], Л. С. Рабанюк [10, с. 224 – 232], І. І. Слинько [11, с. 260 – 285]. У ході дослідження виокремлено речення з елементами заперечення – *Дітей немає* (Зразок автобіографії); *Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками* (Конституція України, ст. 24). Г. А. Губарева [7, с. 23], П. С. Дудик [12, с. 253– 254], Ю. Шерех [15, с. 90] та інші відносять речення з елементами заперечення до безособових. Суперечки серед учених викликають і двокомпонентні структури на зразок: *На жаль, таких занять лише дві години на тиждень* (Зразок доповідної записки), адже стосовно їх належності до двоскладних або односкладних речень досі немає спільної думки.

Отже, у сучасному українському діловому мовленні у простих двоскладних реченнях панівним є прямий порядок слів, що відповідає структурі SPC, SP, SPO. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у з'ясуванні кількісних виявів різних типів порядку слів у інших функціональних стилях сучасної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. *Морфологія*: підручник для студ. філол. факульт. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / за ред. І. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
4. Горпинич В. Генітивні речення в українській мові. *Українська мова*, 2009. № 3. С. 3–9.
5. Грищенко А.П. Генітивне речення. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. С. 95.
6. Грищенко А. П. Неповне речення. *Українська мова*: енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. С. 409–410.
7. Губарева Г. А. Безособове речення. *Українська мова*: енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. Київ : Майстер-клас, 2011. С. 22–23.
8. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 222 с.
9. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: підручник для факульт. мови і літер. пед. ін-тів. Київ : Радянська школа, 1965. Ч. 1. 423 с.
10. Рабанюк Л. С. До проблеми генітивно-квантитативних речень. *Українська мова на Буковині: минуле і сучасне*: матеріали II Всеукр. наук. конф., присвяч. 200-річчю нової укр. літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 верес. 1998 р.). Чернівці : Місто, 1998. С. 224–232.
11. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання: навч. посіб. Київ : Вища школа, 1994. 669 с.
12. Сучасна українська літературна мова: у 5 кн. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. Кн. 3: Синтаксис. С. 232–309.
13. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман та ін. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
14. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / Плющ М. Я. та ін. Київ : Вища школа, 2009. 430 с.
15. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Молоде життя, 1951. 402 с.

QUANTITATIVE CHARACTERISTICS OF WORD ORDER IN MODERN IN THE FORMAL REGISTER OF UKRAINIAN (BASED ON THE MATERIAL OF SIMPLE TWO-MEMBER CLAUSES)

Shukhova O.

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

The article investigates the frequency of different word order types in simple two-member clauses excerpted from modern Ukrainian formal texts. We have analysed 4136 two-member syntactical units of different types focusing special attention on the word order changes depending on the genre of formal texts and on how the predicate is expressed. The analysis has shown that in simple two-member clauses with different predicate types the word order SPC, SP, SPO is predominant.

Word order has interested scholars for a long time, but a lot of problems connected with it remain underinvestigated. In particular, the frequency of word order depending on register is beyond the scholars' attention, for which reason this problem is topical in modern linguistics. The purpose of the article is to ascertain the frequency of different word order types in modern Ukrainian official documents. The sources of the study are different types of legal documents (texts of laws, codes, decrees of executive bodies), international documents (texts of conventions, memoranda, communiqués, international agreements and covenants) and administrative documents of enterprises and organizations (templates of autobiographies, references, certificates, announcements, instructions, applications, reports, business letters, memos, orders, regulations, job descriptions, statutes of different institutions, telegrams, faxes, etc.). With the help of the method of total sampling we have excerpted 4136 two-member syntactical units of different types and we have divided them into two groups depending on how the predicate is expressed. The investigation has proved that clauses with a finite form of the verb in the predicate are the most numerous, and the order of words which corresponds to the structures SP, SPC, SPO and SPOC is predominant in them. Among the clauses which contain a non-finite form of the verb in the predicate, the order of words SPC, SPO and SPOC is the most frequent. We have also paid our special attention to the changes in word order depending on the genre of formal texts and we have made an attempt to analyse the word order in various types of simple two-member clauses which occurs in the texts. The research has shown that on the whole in official documents of all genres the clauses with the order of words corresponding to the structure SPC, SP and SPO are the most numerous. In order to make the results of the investigation more illustrative we have organised them into six tables. Taking into account the absence of works devoted to the above-mentioned problem, the future prospect of our investigation is to find out the frequency of word order in other registers of modern Ukrainian.

Key words: word order, subject, predicate, finite forms of the verb, non-finite forms of the verb.